

“MADANIY TAFAKKUR” KATEGORIYASINING FALSAFIY-NAZARIY TAHLILI VA UNING TARKIBIY TUZILISHI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i05.009>

Abdurahimov Bobur Boqijon o‘g‘li
abdurahimovb65@gmail.com
Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada “madaniy tafakkur” kategoriyasining falsafiy-nazariy mazmuni va tarkibiy tuzilishi tahlil qilinadi. Maqolada madaniy tafakkurni oddiy fikrlash jarayonidan farqlovchi xususiyatlar - qadriyatga yo‘nalganligi, badiiy-estetik idrok, tanqidiy axborot qabul qilish, madaniy identitetni saqlash va kommunikativ mas’uliyat - ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. A.A.Mavrulov, M.A.Mavrulova, B.B.Inatullayev, G.M.Abdurazoqov va boshqa olimlar yondashuvlari tahlil qilinib, “madaniy tafakkur” tushunchasiga yangi ta’rif taklif etiladi. Kognitiv, aksiologik, badiiy-estetik, axloqiy, identifikatsion, kommunikativ va raqamli komponentlardan iborat yaxlit tarkibiy tuzilish asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: madaniy tafakkur, madaniyatshunoslik, tarkibiy tuzilish, aksiologiya, kognitiv komponent, madaniy identitet, yoshlar

PHILOSOPHICAL-THEORETICAL ANALYSIS OF THE CATEGORY OF “CULTURAL THINKING” AND ITS STRUCTURAL COMPOSITION

Abdurahimov Bobur Boqijon o‘g‘li
abdurahimovb65@gmail.com
Namangan State University

Abstract: This article analyzes the philosophical-theoretical content and structural composition of the “cultural thinking” category. The study examines characteristics that distinguish cultural thinking from ordinary cognitive processes - value orientation, artistic-aesthetic perception, critical information reception, cultural identity preservation and communicative responsibility. Approaches of A.A.Mavrulov, M.A.Mavrulova, B.B.Inatullayev, G.M.Abdurazoqov and other scholars are reviewed, and a new definition of “cultural thinking” is proposed. A holistic structural composition comprising cognitive, axiological, artistic-aesthetic, moral, identificational, communicative and digital components is substantiated.

Keywords: cultural thinking, cultural studies, structural composition, axiology, cognitive component, cultural identity, youth

Kirish. "Madaniy tafakkur" tushunchasi madaniyatshunoslikda alohida ilmiy izoh talab qiladigan murakkab kategoriyalardan biridir. Chunki bu tushuncha bir vaqtning o'zida madaniyat, tafakkur, qadriyat, estetik idrok, axloq, identitet, kommunikatsiya va ijtimoiy tajriba bilan bog'liqdir. Uni faqat "madaniyat haqida fikrlash" yoki "ma'naviy dunyoqarash" sifatida tor talqin qilish ilmiy jihatdan yetarli emas.

Madaniy tafakkur insonning madaniy hodisalarni idrok etish, baholash, talqin qilish, o'zlashtirish, saralash va amaliy xatti-harakatga aylantirish qobiliyatidir.^[1]

Yoshlar misolida esa u shaxsning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati, badiiy-estetik hodisalarni anglash darajasi, axborot oqimlarini tanqidiy qabul qilishi, madaniy merosga munosabati, kommunikativ xulqi va o'z madaniy identitetini saqlash qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Asosiy qism. Madaniy tafakkur, eng avvalo, madaniyatning inson ongidagi faol shaklidir. Madaniyat jamiyat tomonidan yaratilgan qadriyatlar, ramzlar, belgilar, urf-odatlar, san'at namunalari, axloqiy me'yorlar va tarixiy xotira tizimi bo'lsa, madaniy tafakkur ana shu tizimni shaxs ongida anglash, baholash va ma'no berish jarayonidir. A.A.Mavrulov va M.A.Mavrulova madaniyatni insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar majmui bilan bir qatorda, insonning o'zini va jamiyatni anglash darajasi bilan ham bog'laydilar.^[2]

Madaniy tafakkur tushunchasini izohlashda "tafakkur"ning o'zi ham oddiy fikrlash jarayoni emasligini hisobga olish zarur. Tafakkur insonning borliqni anglash, hodisalar o'rtasidagi aloqadorlikni tushunish, sabab va oqibatni tahlil qilish, umumlashtirish, baholash va xulosa chiqarish qobiliyatidir. Madaniy tafakkur esa tafakkurning aynan madaniy borliq bilan bog'liq shaklidir. U insonning o'z xalqining tarixi, tili, san'ati, qadriyatlari, diniy-ma'rifiy an'analari, badiiy merosi va zamonaviy madaniy jarayonlarni qanday anglashini belgilaydi.

Shu bois madaniy tafakkur shaxsning faqat intellektual salohiyati emas, balki uning qadriy pozitsiyasi, estetik idroki va madaniy mas'uliyatini ham o'zida mujassam etadi. Madaniyatshunoslikda madaniyat jamiyatning moddiy va ma'naviy yutuqlari majmui sifatida emas, balki inson faoliyati, qadriyatlar tizimi, ramziy makon, estetik mezonlar, axloqiy me'yorlar va tarixiy xotiraning yaxlit tizimi sifatida izohlanadi. Ana shu nazariy asosdan kelib chiqilsa, madaniy tafakkur insonning madaniyatga nisbatan shunchaki xabardorligi emas, balki madaniy ma'nolarni ichki ongiy tizimga aylantirish qobiliyatidir.

Yoshlar madaniy tafakkuri kattalar madaniy tafakkuridan bir qator xususiyatlari bilan farqlanadi. Yoshlar davri shaxsning o'zini anglash, qadriyatlar tanlash, ijtimoiy guruhlariga mansublikni his qilish, ideal obrazlarni qabul qilish, axborotga munosabat bildirish va madaniy muhitda o'z o'rnini topish jarayoni bilan tavsiflanadi. G.M.

Abdurazoqov yoshlar zamonaviy tafakkuriga mafkuraviy omillar ta'sirini tahlil qilar ekan, aynan yoshlar qatlamida mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va g'oyaviy immunitetni shakllantirish muhimligini asoslab beradi.^[3]

Yoshlar madaniy ta'sirlarni ko'pincha bevosita bilim orqali emas, balki obraz, taqlid, emotsional qabul, guruh muhitidagi munosabat va raqamli kommunikatsiya orqali o'zlashtiradi. Bu holat yoshlar madaniy tafakkurining dinamikligini belgilaydi. Shu davrda shaxsning madaniy qarashlari barqarorlashadi, lekin ayni paytda u tashqi ta'sirlarga ham kuchli darajada ochiq bo'ladi.

B.B.Inatullayev madaniy integratsiya va akkulturratsiya jarayonlarini etnik mansublik hamda identiklikni saqlash masalalari bilan bog'lab tahlil qiladi. Uning yondashuviga ko'ra, madaniy integratsiya jarayonlarida madaniyatlar o'zaro ta'sirga kirishadi, ammo bu jarayonda identiklikni saqlash mexanizmlari alohida ahamiyat kasb etadi.^[4]

Bu fikr yoshlar madaniy tafakkuriga ham tatbiq qilinadi: yoshlar global madaniy oqimlar bilan muloqotga kirishishi tabiiy, ammo bu jarayon milliy-madaniy o'zlikni yo'qotish hisobiga emas, balki ongli tanlash va ijodiy o'zlashtirish asosida kechishi lozim.

Madaniy tafakkur tuzilishini quyidagicha umumlashtirish mumkin. Mazkur kategoriya bir o'lchamli hodisa emas - u bilim, qadriyat, estetik idrok, axloq, identitet, kommunikatsiya va raqamli savodxonlikning o'zaro bog'langan tizimidir.

Birinchi - kognitiv komponent. Kognitiv komponent yoshlarning tarixiy xotirasi bilan bevosita bog'liq. Tarixiy xotira bo'lmagan joyda madaniy tafakkur barqaror bo'la olmaydi, chunki madaniy tafakkur o'tgan avlodlar tajribasi, milliy meros, tarixiy saboq va ijtimoiy xotira asosida shakllanadi.

Ikkinchi - aksiologik komponent. Aksiologik komponent yoshlarning qadriyatlarni anglash, saralash va baholash qobiliyatini bildiradi. M.A. Mavrulova milliy-madaniy qadriyatlarni jamiyat ma'naviy barqarorligini ta'minlovchi muhim omillar sirasida ko'rib chiqadi.^[5]

Uchinchi - badiiy-estetik komponent. Badiiy-estetik komponent yoshlarning san'at, adabiyot, musiqa, kino, teatr, raqs, tasviriy san'at, xalq ijodi va zamonaviy vizual madaniyatni idrok etish hamda baholash qobiliyatini anglatadi. Bu komponent shaxsning badiiy asarni tushunishi, undagi obraz, g'oya, ma'no, estetik tuzilma va madaniy kodni anglay olishi bilan bog'liq.

To'rtinchi - axloqiy komponent. Axloqiy komponent yoshning madaniy hodisalarga va ijtimoiy munosabatlarga mas'uliyat, hurmat, adolat, halollik, inson qadr-qimmatini va murosa mezonlari asosida yondashish qobiliyatini bildiradi. Madaniy tafakkur axloqiy asosga ega bo'lmasa, u faqat bilim yoki estetik qabul darajasida qolib ketadi.

Beshinchi - identifikatsion komponent. Identifikatsion komponent yoshning o'zini qaysi madaniyat, xalq, til, tarix, qadriyat va fuqaroviy birlikka mansub deb anglashini bildiradi. Yosh shaxs "men kimman?", "qaysi madaniy merosga tayanaman?", "global dunyoda o'z madaniy qiyofamni qanday saqlayman?" kabi savollarga javob izlaydi.

Oltinchi - kommunikativ komponent. Kommunikativ komponent yoshning madaniy muloqotga kirishish, fikr almashish, boshqa qarashlarni hurmat qilish, bahs yuritish, ijtimoiy tarmoqlarda mas'uliyatli munosabat bildirish va madaniyatlararo muloqotda murosa saqlash qobiliyatini bildiradi. N.S. Mo'minova mediakompetentlikni axborotni qabul qilish, tahlil qilish, baholash va undan ongli foydalanish bilan bog'lab talqin qiladi.^[6]

Yettinchi - raqamli komponent. Raqamli komponent yoshning internet, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli platformalar, sun'iy intellekt vositalari va multimedia resurslaridan madaniy jihatdan ongli foydalanish qobiliyatini anglatadi. Hozirgi davrda madaniy tafakkurni raqamli muhitdan ajratib bo'lmaydi.

A.A.Mavrulov va M.A.Mavrulovning madaniyat nazariyasiga oid yondashuvi mazkur tushunchani ochishda boshlang'ich nazariy tayanch bo'la oladi. Ularning talqinida madaniyat inson yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklarning oddiy yig'indisi emas, balki jamiyatning qadriyatlar tizimi, ramziy ifoda shakllari, estetik mezonlari, axloqiy me'yorlari va tarixiy xotirasi bilan bog'liq murakkab hodisadir.^[2]

Biroq ushbu yondashuvni yoshlar muammosiga tatbiq etishda bitta muhim jihatni qo'shimcha qilish zarur: madaniyat jamiyatning mavjud tajribasi bo'lsa, madaniy tafakkur shu tajribani yosh avlod ongida qayta ishlash jarayonidir. Madaniyat ob'ektiv borliq sifatida mavjud bo'ladi, lekin u yoshlar ongida avtomatik ravishda madaniy tafakkurga aylanmaydi.

G.M.Abdurazoqov yoshlar tafakkuri yot g'oyalar, mafkuraviy bosimlar va axborot ta'sirlaridan xoli shakllanmasligini ko'rsatadi.^[3] Mazkur qarashning ilmiy qimmatini shundaki, u yoshlar tafakkurini "tabiiy rivojlanadigan ong" sifatida emas, balki turli g'oyaviy kuchlar ta'sirida shakllanadigan dinamik maydon sifatida ko'rsatadi.

Ayni paytda madaniy tafakkurni faqat mafkuraviy immunitet bilan tenglashtirish ham to'g'ri bo'lmaydi. Mafkuraviy immunitet asosan g'oya va dunyoqarash bilan bog'liq bo'lsa, madaniy tafakkur bundan kengroq maydonni qamrab oladi. Unda san'atni anglash, badiiy obrazni baholash, milliy merosga munosabat, til va ramzlarni tushunish, kommunikativ madaniyat, raqamli muhitda o'zini tutish, tarixiy xotira va estetik tafakkur ham ishtirok etadi.

B.B.Inatullayevning madaniy integratsiya, akkulturationsiya va madaniy diffuziya haqidagi yondashuvi globallashtirish sharoitida yoshlar madaniy tafakkurini tushuntirish uchun muhim tayanch bo'lib xizmat qiladi. Inatullayev madaniyatlararo aloqani bir

tomonlama yemirilish sifatida emas, balki o'zaro ta'sir, moslashuv, madaniy almashinuv va identiklikni saqlash jarayonlari bilan bog'liq murakkab hodisa sifatida talqin qiladi.^[4]

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar asosida "yoshlar madaniy tafakkuri"ga quyidagicha ta'rif berish mumkin: yoshlar madaniy tafakkuri - bu yosh shaxsning milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash, madaniy hodisalarni tarixiy, ijtimoiy va ramziy kontekstda talqin qilish, badiiy-estetik obrazlarni baholash, axborot oqimlarini tanqidiy idrok etish, kommunikativ muhitda mas'uliyatli pozitsiya tutish, raqamli madaniy ta'sirlarni ongli saralash va globallashuv sharoitida o'z madaniy identitetini saqlab qolishga qaratilgan ongiy-amaliy qobiliyatlar tizimidir.

"Madaniy tafakkur" kategoriyasi yaxlit tizim sifatida kognitiv, aksiologik, badiiy-estetik, axloqiy, identifikatsion, kommunikativ va raqamli komponentlarni o'z ichiga oladi. Mazkur komponentlarning har biri yoshlar madaniy tafakkurini tahdidlardan himoya qilishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu ta'rifning ilmiy ahamiyati shundaki, u madaniy tafakkurni statik tushuncha emas, balki rivojlantiriladigan, baholanadigan va himoya qilinadigan tizim sifatida ifoda etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mavrulov A.A., Mavrulova M.A. Madaniyat nazariyasi. - Toshkent: Donishmand ziyosi, 2023. - B.21-45.
2. Mavrulova M.A. Jamiyat ma'naviy barqarorligini ta'minlashda milliy-madaniy qadriyatlarning o'rni: san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. - Toshkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, 2022. - B.121.
3. Abdurazoqov G.M. Mafkuraviy omillarning O'zbekiston yoshlari zamonaviy tafakkuri shakllanishiga ta'siri: falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. - Termiz, 2022. - B.3-15.
4. Inatullayev B.B. Farg'ona vodiysi qirg'izlari madaniyatida etnik mansublik va integratsiya jarayonlari: san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. - Toshkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, 2025. - B.7-10.
5. Mo'minova N.S. Malaka oshirish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachi-pedagoglarining mediakompetentligini rivojlantirish: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. - Toshkent, 2022. - B.3-10.
6. Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. - Toshkent: O'zbekiston, 2024. - B.5.
7. Obloqulov J.J. Axborot globallashuvi jarayonida o'spirinlar dunyoqarashidagi salbiy o'zgarishlarning psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi: psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. - Toshkent, 2022. - B.3-12.

8. Karimova M.S. Paremiologik birliklarning lingvokulturologik aspekti: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. - Andijon, 2022. - B.3-12.
9. Mullabayeva N.M. Maktabdagi xavfsiz muhit bolalar shaxsini rivojlantirish omili sifatida: psixologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. - Toshkent, 2022. - B.3-15.